

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, философия кафедрасының докторанты Шамахай Сайраның «6D020100 - Философия» мамандығы бойынша PhD докторы дәрежесін алу үшін дайындаған «Күпия шежіре: мәдени-философиялық талдау» тақырыбындағы диссертация жұмысына отандық ғылыми кеңесшінің берген

ПІКІРІ

Диссертациялық жұмыстың өзектілігі. ҚР Президентінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасында «ұлттық мәдениетті жетілдіру», «ұлттық кодты сақтау», «ұлттық рухани құндылықтарды дәріптеу» міндеттері қойылғаны белгілі. Халқымыздың рухани құндылықтарын, озық дәстүрін, озық үлгілерін анықтау мәселесі бүгінгі рухани жаңғыру жолындағы Қазақстан үшін аса өзекті болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, «Күпия шежіре: мәдени-философиялық талдау» тақырыбындағы диссертациялық зерттеу жұмысы рухани мәдениетіміздің қайнар көзін, ерекшеліктерін іздеу жолында маңызы зор. Өйткені, бұл шежіреде қазақ руларының XIII ғасырдағы тарихы, әлеуметтік жағдайы, мекен-жайы, рухани құндылықтары туралы нақты мағлұмат беретін фактілер бар. Яғни, қазақ халқының құрамындағы керей, найман, қоңырат, меркіт, жалайыр секілді бір заманда жеке ел санатында өмір кешіп келген рулар мен бірлестіктердің XIII ғасырдағы мәдениеті, рухани танымына, Шыңғыс ханның елді біріктіре алған идеологиясына қатысты көптеген нақты білім бере алады. Олай болса, диссертант Шамахай Сайра бұл диссертациялық зерттеу жұмысында қазақстандық философия ғылымы үшін өзекті мәселелерді іздеуге талпыныс жасаған.

Диссертанттың қолданған әдістемесі. Диссертант С.Шамахай диссертациялық тақырыптың максаты мен міндеттеріне жету үшін шетелдік және отандық ғалымдардың тұжырымдарына сүйене отырып, шежіредегі танымдық бастаулар және оның сабақтастығына аналитикалық талдау жасаған. Зерттеу нәтижелеріне қол жеткізу үшін келесі әдістемелік принциптерді: компаративистік, феноменологиялық, семиотикалық, жүйелілік, пәнаралық, герменевтикалық әдістемелерді қолданған.

Диссертанттың қорғауға ұсынған тұжырымдары. С.Шамахай «Күпия шежіреге» мәдени-философиялық талдау жасай отырып келесі тұжырымдарға келді:

1. Ұлы Дала мәдениетін зерттеуші әлемдік және отандық теоретик, зерттеушілердің көзқарастары мен тұжырымдарына сүйене отырып, «Күпия шежіре» руханилығы өз бастауын VI ғасыр түркілер мәдениетінен алғаны, XII-XIII ғасыр мәдени құбылысын сипаттаумен қатар, ортағасырлық ғұлама, ғалым, шежірешілердің әйгілі туындыларына ықпалын тигізгені, Шыңғыс хан және оның алып империясы туралы білім ғасырдан-ғасырға жалғасуына бастапқы себеп болғаны, генеологиялық сапаның мәдени үрдіс ретінде сабақтастығын

анықтады. «Құпия шежіредегі» мәдени құбылыс Орта Азия түркі халықтарының рухани ахуалымен біртұтас екендігін дәлелдеді.

2. Шежірені зерттеудегі тұжырымдар мен әдістемелер негізінде XIII ғасырдан бері жеті ғасырлық уақыт аралығында «Құпия шежіре» туралы дискурстың туындау себептері, мәдени-философиялық талдау негіздерін анықтады. «Құпия шежіре» – моңғол империясының құрамына енген түркі тайпаларының мәдени-тарихи жадын жаңғыртатын, рухани құндылықтардың маңыздылығын арттыратын, көшпенділер танымын жаңа қырынан ашатын, ел бірлігін дәріптеп, бірегейлікті қалыптастыратын және әлі де болса жан-жақты терең зерттеуді қажет ететін рухани мұра» - деген анықтама берді.

3. Әлемдік рухани мәдениет кеңістігіндегі мифті зерттеу тәжірибелеріне сүйене отырып «Құпия шежіредегі» мифологиялық түсініктерге, мифтік сюжеттерге, символ, белгілерге салыстырмалы талдау жасады. «Құпия шежіредегі» мифологиялық, архетиптік түсініктер: тотемдік (бөрі, Ақ Сұңқар, Дува Соқыр, сары ит, сиыр, Эрхий Мерген) және космогониялық (нұр, тас, от) архетиптерге талдау жасады. Шежіредегі кейбір ұғымдардың тарихи-мәдени санамен рәмізделгендігі, кейбір кейіпкерлердің Түркі қағанаты кезіндегі тұлғалармен сәйкесуі шежіре сабақтастығының неғұрлым шынайылығынан хабар беретінін дәлелдеген.

4. «Құпия шежіредегі» XII-XIII ғасыр көшпенділерінің наным-сенімдеріне мәдени-философиялық талдау жасаған. Көшпенділер тарихындағы Түркі мемлекеті кезінен қолданыла бастаған «мәңгі» сөзінің, «мәңгілік» идеясының Шыңғыс хан заманында өз сабақтастығын тауып, Тәңір сөзіне қосақта айтыла бастағанын, яғни, «Мәңгі Тәңір» аталуы, шежіредегі «жерде бір ғана қаған болу керек» немесе “Мәңгі Аспан күдіретімен, Қаған шапағатымен” деген сөз тіркесінен “Көкте – Тәңірі, Жерде – Қаған” тұжырымдамасын анықтап, бұл тұжырымдаманың – қазіргі мәдени жаһандану үрдісінің алғашқы идеясы екенін дәлелдеген. Шыңғыс хан өзінің «Мәңгі Тәңір» атауына терең діни-философиялық мағына енгізді және бұл түсінікті ұғым тұғырына жеткізіп, діни конфликт мәселесін ұтымды шешіп, діни толеранттықтың негізін қалағанын анықтады.

5. «Құпия шежіредегі» этикалық құндылықтарды шежіре мәтінінде кездесетін ақыл-кеңес беру, үлгі-өнеге көрсету, түсіндіру, салыстыру, құлаққағыс ету, мадақтау, ақыл айту, талап қою, сын айту, бата беру, әзіл айту, мысал келтіру, астарлап айту, жұмбақтап айту сияқты тәсілдері бойынша анықтаған. Шежіреде XIII ғасырда рухани құндылықтардың қалыптасқан жүйесі болғандығын шежіре сюжеттері бойынша талданған бірлік, адалдық, әділдік, батырлық, ар-ұят, намыс сынды құндылықтар арқылы дәлелдеген.

6. «Құпия шежіредегі» XIII ғасырдағы көшпелі тайпалардың салт-дәстүрі, ырым, тиымдарына талдау жасау арқылы бұл дәстүрлердің Түркі мемлекеттерінің озық мәдениеті негізінде дамып, қоғамның рухани өмірінде маңызды орын алғанын дәлелдеген. Шежіреде дәстүрлі құндылықтар мен құқықтық қағидалардың өзара үйлесіп, бірыңғай тәртіптің орныққанын және елдік сананы және адамгершілікті заңмен қорғайтын құқықтық мәдениет қалыптасқанын анықтаған.

7. «Күпия шежіреде» оның негізгі кейіпкері Шыңғыс ханның тұлғалық қасиеттерін талдап, оның әйгілі жетістіктері «адамның күні - адаммен» принципінен бастау алғандығы, адам заманның соңынан еріп отыратын пассивті дүние емес, керісінше адам сол заманды жасайтын белсенді күш екендігін анықтаған. «Шыңғыс ханды тұлға ретінде жете зерттеу – бір жағынан, ұлттық тарихты түгендеу, ел рухын көтеру болса, екінші жағынан, әлем елдерінің тәжірибесі негізінде Шыңғыс ханды рухани әрі мәдени ресурс ретінде қазақ халқы тарапынан таныту болып табылады» - деп түйген.

Диссертациялық жұмыстың теориялық және практикалық маңыздылығы. Диссертациялық жұмыс жоғарғы кәсіби деңгейде, ғылыми тұрғыда зерттеліп, өзіндік сипатқа ие болған жұмыс. Зерттеу нәтижелері «Күпия шежірені» Орталық Азиядағы мәдени және идеологиялық жана құбылыс ретінде мәдени-философиялық тұрғысынан әрі қарай зерттеуге, ұлттың рухани құндылықтарын түгендеуге үлесін қоса алады.

"Күпия шежіренің" мәдени-философиялық талдау нәтижелерін қазақтың өзін-өзі рухани тану тұрғысында оқылатын қазақ философиясының тарихы, ұлттық психология, қазақ мәдениеті пәндері бойынша қолдануға болады.

Ғылыми жаңалығы. «Күпия шежіре» қазақстандық философиялық ғылыми зерттеу алаңында зерттеліп отырған алғашқы тақырып.

1. «Күпия шежіре» руханилығының бастауы, сабақтастығы анықталып, ортағасырлық шежірелерге ықпалы, генеологиялық сапаны сақтау мәдениеті және шежіредегі руханилықтың Орта Азия түркі халықтарының рухани ахуалымен біртұтас екендігін дәлелдеген.
2. «Күпия шежіренің» XIII ғасырдан бергі зерттелу тарихы, түрлі дискурстың туындау себептері, мәдени-философиялық талдау негіздері анықталды.
3. «Күпия шежіредегі» мифологиялық, архетиптік түсініктер: тотемдік және космогониялық архетиптерге салыстырмалы талдау жасаған. Шежіредегі кейбір ұғымдардың тарихи-мәдени санамен рәмізделгендігі, кейбір кейіпкерлердің Түркі қағанаты кезіндегі тұлғалармен сәйкесуі шежіре сабақтастығының неғұрлым шынайылығынан хабар беретінін дәлелдеген.
4. Көшпенділер тарихындағы Түркі мемлекеті кезінен қолданыла бастаған «мәңгі» сөзінің, «мәңгілік» идеясының Шыңғыс хан заманында өз сабақтастығын тауып, Тәңір сөзіне қосақта айтыла бастағанын, яғни, «Мәңгі Тәңір» аталуы, және шежіреден “Көкте – Тәңірі, Жерде – Қаған” тұжырымдамасы анықталып, бұл тұжырымдаманың – қазіргі мәдени жаһандану үрдісінің алғашқы идеясы екендігін дәлелдеген. Шыңғыс хан өзінің «Мәңгі Тәңір» атауына терең діни-философиялық мағына енгізді және бұл түсінікті ұғым тұғырына жеткізіп, діни конфликт мәселесін ұтымды шешіп, діни толеранттықтың негізін қалағанын анықтаған.
5. «Күпия шежіредегі» этикалық құндылықтарды шежіре мәтінінде кездесетін сюжеттер бойынша анықтаған. Моңғол империясының ұлы жетістіктері мен жеңістеріне әсер еткен ең басты себеп – рухани құндылықтардың қалыптасқан жүйесі екендігі шежіредегі ұрпақтар сабақтастығы арқылы өсиеттеліп келген

бірлік, адалдық, әділдік, батырлық, ар-ұят, намыс сынды құндылықтарды талдау арқылы дәлелдеген.

6. Шежіреде дәстүрлі құндылықтар мен құқықтық қағидалардың өзара үйлесіп, бірыңғай тәртіптің орныққаны және елдік сананы және адамгершілікті заңмен қорғайтын құқықтық мәдениет қалыптасқанын анықтаған.

7. «Құпия шежіреде» оның негізгі кейіпкері Шыңғыс ханның тұлғалық қасиеттерін талдаған. «Шыңғыс ханды тұлға ретінде жете зерттеу – бір жағынан, ұлттық тарихты түгендеу, ел рухын көтеру болса, екінші жағынан, әлем елдерінің тәжірибесі негізінде Шыңғыс ханды рухани әрі мәдени ресурс ретінде қазақ халқы тарапынан таныту болып табылады» - деп түйген.

Диссертант «Құпия шежіре» – моңғол империясының құрамына енген қазақ тайпаларының мәдени-тарихи жадын жаңғыртатын, рухани құндылықтардың маңыздылығын арттырып, ел бірлігін дәріптеп, бірегейлікті қалыптастыратын және әлі де болса жан-жақты терең зерттеуді қажет ететін рухани мұра» - деп таныған.

Зерттеу нәтижелерінің апробациядан өткізілуі. С.Шамахайдың диссертациялық зерттеу жұмысының нәтижелері 16 ғылыми мақалада жарық көрді: соның ішінде, ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған арнайы пәндер бойынша диссертацияның негізгі қорытындыларын жариялауға арналған арнайы журналдарда – 5; Халықаралық және республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағында жарық көрген мақала - 4; монографияда – 2; шетел баспасымен жарық көрген мақала – 2; Форум жинағында жарық көрген мақала – 1; ScienceDirect базасына енген мақала – 1; Scopus базасына енген журналдағы мақала – 1.

Диссертациялық жұмыстың «Ғылыми атақтар беру ережесінің» талаптарына сәйкестігі. Диссертант С.Шамахай өз бетінше зерттеу міндеттерін шеше алатын философиялық, мәдениеттанулық, пәнаралық зерттеу әдістемесін қолдана білетін, рухани мұраны зерттеу мәселесінде өз бағдары, ұстанымы бар ғылыми зерттеуші екенін көрсетті.

С.Шамахайдың «Құпия шежіре: мәдени-философиялық талдау» атты зерттеу жұмысы ҚР БҒМ Білім және ғылым саласын бақылау жөніндегі Комитеттің «Ғылыми дәреже беру ережесі» талаптарына сәйкес орындалды. Жоғарыда айтылған мәліметтерге сәйкес Сайра Шамахайдың диссертациялық жұмысы «6D020100 – Философия» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға лайықты деп есептеймін және қорғауға ұсынылады.

Ғылыми жетекші:

ҚР ҰҒА академигі, философия
ғылымдарының докторы, профессор

 Гарифолла Есім

